

פירוש תלמיד הרמב"ן

זה כבר יותר ממאה שנה שמתגלה ויוצא לאור פירוש על הלכות רב אלפס מאת תלמיד הרמב"ן, או לפחות מבין דורו, המקיף הרבה מסכתות מסדרי מועד ונזיקין. בשנת תשל"ב הכנתי לדפוס את ספרו של הרב גרונם לזבניק שליט"א, 'פירוש תלמיד הרמב"ן על הרי"ף מסכת סנהדרין', שיצא לאור באותה שנה ב"סנהדרי גדולה", כרך ה' חלק ראשון, ובו מבוא ארוך ומסכם לכל המחקרים שנערכו עד אז, בקשר לאופי החיבור, טיבו, זיהוי מחברו ודרכו בכתיבת חיבוריו ועוד, והוסיף הרבה נופך משלו. מאז ועד עתה נתגלו חלקים נוספים של החיבור. בשנת תשל"א, בספר הזכרון להרב פרופסור שמואל קלמן מירסקי ז"ל, הדפיס מר עזריאל רוזנפלד שרידים מארבעה דפים שמצא בין קטעי הגניזה אשר בבריטיש מוזיאום; דף אחד מן הפירוש למסכת יומא במספר OR.5558B/6 ושלשה דפים על מסכת סוכה במספר OR.5558F/4. קטעים אלה נעלמו מאת הרב לזבניק במבואו שם, אך מר רוזנפלד הצביע שקטעים אלה הם אמנם של אותו תלמיד הרמב"ן המפורסם. בשנת תשל"ה הוציא הרב בלוי לאור את "שיטת הקדמונים על כמה מסכתות מסדר מועד, ובו קטע נוסף של הפירוש לרי"ף מסכת סוכה מכתב-יד הגניזה שבספריית קמברידג' [עיי"ש בעמוד שב שכתב שהוא במספר TSF3/67, אך ממה שכתב שם בעמוד טו בצירוף מה שכתב בעמוד יג משמע שהוא במספר TSF5(135-142). ואם כי הדפיסם בשם פירוש תלמיד הרמב"ן, פלא הוא שלא הזכיר שם שקטעיו הם מאותו תלמיד הרמב"ן שלנו, (אך הוא תיקן החסר בהקדמתו לפירוש ר"י קרקושה לרי"ף בבא בתרא עמ' 7 הערה 14, שלדעתו הוא תלמיד הרמב"ן שלנו), וכן לא עמד בזה שקטעיו מצטרפים לקטעים של מר רוזנפלד למסכת סוכה. התבשרנו שבספריית הסמינר שבניו יארק יש עוד מן החיבור על סוכה, במספר ACC, 0452 – עיין ספר הלולב לראב"ד, להרב שעוועל, ב"תשובות הרמב"ן", ירושלים, תשל"ד, עמ' רסב הערה 288. שם בסמינר ישנם עוד דפים אחדים מפירוש על סוכה ועל מועד קטן

מספריית שוואגער (קטלוג ברומר 708-707), שכנראה אף הם חלק של חיבור זה.

והנה לידידי הרב יקותיאל כהן שליט"א, מהדיר מהדורה מושלמת של ספר הלולב להראב"ד ולרמב"ן, תשמ"ה, יש הרבה דפים נוספים מן החיבור למסכת סוכה, ביניהם מקטעי הגניזה אשר באוסף ספריית כי"ח שבפריז שלשה דפים במספר 102 – III,A, מהם המשך ישיר לקטעיו של מר רוזנפלד, והם עומדים להופיע בקרוב, נמצינו למדים שנשתמר מרבית הפירוש למסכת סוכה.

בשנת תשמ"א פרסם הרב בלוי פירוש רבינו יצחק קריקושא על מסכת בבא בתרא, כאמור, ולדעתו הוא הוא אותו תלמיד הרמב"ן שלנו על מסכת פסחים, נוכח העובדה שבשתי מקומות הביאו את דברי הפירוש בשמו, פעם הביא הרשב"א (שו"ת ח"א סי' עא) את הדברים אשר בדף ו ע"א בזה שאין שורפין את החמץ שמצא ביום טוב עצמו, ופעם הביא מחבר "חידושים מהריטב"א את דבריו בדף כד ע"ב שבשר בחלב הוא כמו כלאי הכרם שאסור גם שלא כדרך הנאתן. אך אני כשלעצמי אינני שלם עדיין מקביעותו זאת, במיוחד נוכח המחקר הנ"ל בסנהדרי גדולה, כרך ה', הנ"ל. הראייות אפשר ליישב, אך אני משאיר את הדברים בינתיים עד שיצא לאור פירוש על הרי"ף חולין אשר בכתב-יד הסמינר (שהוזכר שם עם דיון קצר) אשר שמעתי שעומד לצאת לאור בקרוב, ואולי נהיה חכמים יותר; וכנראה שיהיה כדאי להמתין עוד יותר עד שנפרסם בע"ה גם את פירוש הלכות קטנות, (עיין בהמשך).

בניסן תש"ך הדפיס הרב שעוועל "פירוש אחד מגדולי הראשונים להלכות הרי"ף ז"ל למסכת פסחים", מכתב-יד שבספריית ששון מס. 971 (אהל דוד עמ' 682) מתחילת המסכתא עד דף ל ע"ב, ומשם ואילך חסר [וכן חסר מדף ג עד דף ו ע"ב, עיי"ש עמ' 45 הערה 56], ובתמוז באותה שנה יצא לאור "גמרא שלמה למסכת פסחים" מאת הרב ברוך נאה שליט"א, עם פירושי הראשונים עד דף ט ע"א, כולל פירוש זה עם מה שחסר אצל שעוועל.

והנה בספריית קמברידג' מצאתי במספר ADD.486/2 דף אחד שלם, פירוש לפרק ערבי פסחים, קטו ע"ב – קיח ע"א. בתחילת הדף כתוב בשפה האנגלית שזה קטע מפירוש הריטב"א, אך לאחר בדיקה קלה התברר לי שאין זה מחיבורו של הריטב"א לפסחים, אלא דף נוסף של

פירוש תלמיד הרמב"ן לפסחים; ולא עוד אלא שדף זה הוא חלק מאותו כתב-יד ממש שבספריית ששון – באותו כתב, חצי קולמוס, ואותו מספר שורות לדף, 32. [בכתב-יד זה של ששון ישנו חלק נוסף מן החיבור הזה של רבינו, שטרם ראה אור הדפוס; מלבד פירושו לרב אלפס פסחים, ביצה, תענית ומגילה שנדפסו, ישנו פירושו לרב אלפס הלכות קטנות: טומאה, ספר תורה, מזוזה, תפילין וציצית. אנו מקווים להוציא לאור גם את חלק חדש זה של הפירוש].

בדף זה מצטט המחבר מלשון הרשב"ם, וכדרכו, בלי להודיע על כך שהוא מצטט מפירושי קודמיו, לפעמים העתיק רבינו מן הרשב"ם אשר לפנינו, ולפעמים הוא העתיק מפירוש הרשב"ם המקוצר שהדפיסו על גליון הרי"ף פסחים, וייחסוהו לרש"י זקינו ולא ידוע מי קיצר את הפירוש, אם המעתיקים, או אולי הרשב"ם עצמו כתב פירוש במהדורה אחרת מקוצרת.

אותו ספק יש להסתפק גם בפירוש הרשב"ם למסכת בבא בתרא שהדפיסו על גליון הרי"ף שם, אם המעתיקים קיצרו את הפירוש, או הרשב"ם עצמו. ועוד דבר שם!! במסכתא ההיא דפוס פיזרו שנת ר"ע, הדפיסו מהדורה מקוצרת של הרשב"ם, מלבד שמהדורה זו שונה לחלוטין במספר דפים מן המהדורה הנפוצה של פירוש הרשב"ם.

וכאשר על הרשב"ם בבא בתרא דברינו, מקום אתנו כאן להעיר על הספר החדש "פירוש רשב"ם הקצר לפרק חזקת הבתים ושרידי פירוש רשב"ם המקורי לפרקים המוכר את הספינה ויש נוחלין", הוצאת מוסד הרב קוק תשמ"ה, על פי דפוס פיזרו הנ"ל. המעיין בספר מקבל את הרושם המוטעה כאילו שאין שום שינוי בין המהדורה של פירוש הרשב"ם שלנו שמקורה בדפוס וויניציאה ר"פ ובין המהדורה של דפוס פיזרו נוסף על אלה המובאים שם. אך אין הדבר כן כלל ועיקר! אמנם במקומות ההם מרוכזים שינויים רבים, אך בכל הפרקים יש מספר שינויים מכובד שאי אפשר להתעלם מהם, ולפעמים בעלי משמעות רבה מאד והמעלעל בדקדוקי סופרים שם יכול להבחין בהם. אנו מביאים כאן דוגמה חשובה ומאלפת.

מפורסמת היא שיטת הרשב"ם שבדיעבד אם בית דין קבלו עדות בלילה, העדות כשירה, ומקורו בדבריו קיג ע"ב – קיד ע"א, והרמ"א בהגהה לשו"ע חו"מ סי' ה הביא דעתו כשיטת יש אומרים. והנה בדפוס

פיזור שם, כתב הרשב"ם שאכן כך היא דעת רש"י זקינו, אך אין נראה לבני ישיבתו הוכחה לדבריו בזה. הדברים הובאו בדק"ס שם, בכל אריכותם, ובקיצור צוטטו הדברים בשו"ת מהר"ם אלאשקר סי' טו, וגם אנו כבר הבאנו את הדברים בסנהדרי גדולה כרך ו עמ' לא הערה 154, עיי"ש. ולכן היה מן הראוי ומן הנחוץ שיעבור בקפדנות על כל הפירוש בדפוס פיזור ויציין את כל השינויים משם בלי יוצא מן הכלל ונקודה שיעשה כן במהדורה שנייה.

^{הדפוס} ושוב לענייננו – רבינו מעתיק עוד מלשון ספר העיטור ב"עשרת הדברות", ומשם הוא מביא את הלכות "אבן גאית" לפסחים, וכן הוא מעתיק עוד מלשון "רבינו" ^{הדפוס} "שצ"ו", שהוא הרמב"ן מחידושיו לפסחים ב"לקטות". הוא משבץ את לשונו של העיטור בין הקטעים של הרשב"ם, כך שמי שאינו בודק את המקורות לכל דיבור ודיבור יכול לחשוב שכל הדברים מקורם בחיבור אחד.

בהעתקתו את לשון העיטור במקום זה, יש עניין מיוחד, כבר הוזכר למעלה, שהוא ציטט את לשונו המביא את דברי "אבן גאית", והוא בעניין מספר המצות שבקערת ליל פסח, שתיים או שלוש, ואילו לפנינו בהלכות פסחים לרבי יצחק אבן גיאת. אשר בדפוסים, הלשון שונה לחלוטין, ושיטתו שם אינה תואמת כלל את מה שהובא ממנו בספר העיטור. רמ"י בהגהותיו "פתח הדביר" אשר במהדורתו (ווארשא, תרל"ד), הציע איפוא להגיה רב אלפס במקום אבן גיאות, והיא אפשרות סבירה בדרך התהוות הטעויות שבכתב-יד, כי ייתכן שבמקורו היה כתוב: ריא"ף, ושיבשוהו ל: ריא"ג, והדברים אכן ישנם ברי"ף שם, אולם קשה מאד להגיה כך, כי אף בלשון רבינו כאן מופיע הדבר בשם אבן גאית, כאמור, ושוב בדקתי בכתב-יד המשובח של ספר העיטור "עשרת הדברות אשר בספריית הוטיקן (143/3), ואף שם כתוב: אבן גיאות, והדבר צריך עיון.

מאחר שרבינו נקט את שיטת ההעתיקה בדרך לחיבור ספריו, יוצא מזה שיש לנו כאן כתב-יד נוסף להקביל את הלשונות במקורם, ובמיוחד את הלשונות מפירושו של הרשב"ם שהרבה רבינו להביאם; וכדרך שמצאנו בכל כתב-יד המקבילים לפעמים הלשון משופר ברשב"ם שלפנינו, או ברשב"ם – רי"ף, ולפעמים הוא משופר בחיבור שלנו. כל שינויי הלשון צוינו בהערות, והמעין יכול להבחין בקלות על ריבוי השינויים.

כבר פרסמנו את הדברים ב"מוריה", שנה ח' גליון א (פה) ניסן
 תשל"ח, ובדיוק באותו זמן פרסם הרב א. הורביץ גם כן את הדף הזה, עם
 הוספות דפים שמצא [השלמת הדף החסר, כאמור, מדף ג עד דף ו ודף
 נוסף, שהוא המשך ישיר למקום שנפסק אצל ^{הדפוס 0234867} שעוועל], וכאן אנו
 מפרסמים שוב את הדף עם הוספות ותיקונים.

הדפסה ברזולוציית מסך - להדפסה איכותית הדפס ישירות מן התכנה
 קימחא דפסחא ליפשיץ, יעקב הלוי עמוד מס': 26 הודפס ע"י אוצר החכמה